

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.3.12

УДК 343.8

**Колб О. Г.,**

доктор юридичних наук, професор,  
заслужений юрист України, професор  
кафедри кримінального права та  
процесу Державного податкового  
університету

ORCID: 0000-0003-1792-4739

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У науковій статті з'ясовано сутність і зміст сучасної (з часу прийняття у 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу (КПК)) політики з питань кримінального процесуального спрямування, встановлені у зв'язку з цим існуючі проблеми та правові прогалини, а також запропоновані авторські пропозиції щодо їх усунення. Зокрема, встановлено, що на законодавчому та доктринальному рівнях недостатнім чином обґрунтовується необхідність доповнення КПК України правовим інститутом «причин і умов злочинності», суб'єктами реалізації якого є сторона обвинувачення у кримінальному провадженні (дізнавач, слідчий і прокурор). Доведено, що такий підхід законодавця логічно обґрунтований теоретично адаптованою на практиці доктриною детермінації всіх соціальних явищ і процесів, у тому числі й у сфері запобігання і протидії злочинності. Виходячи з цього та враховуючи об'єктивну природу процесу детермінації, на відомчому рівні прийняті відповідні нормативно-правові акти, які зобов'язують зазначених учасників кримінального провадження виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, та здійснювати визначені у законі заходи щодо їх нейтралізації, усунення тощо.

**Ключові слова:** кримінально процесуальна політика; кримінальне провадження; учасники сторони обвинувачення; запобігання; протидія; причини і умови злочинності; детермінація.

**Постановка проблеми.** Як показують результати вивчення законодавчих актів України, що регулюють зміст кримінальної процесуальної діяльності (ст. 1 КПК), з часу прийняття у 2012 році зазначеного Кодексу, навіть не дивлячись на внесені у нього численні зміни і доповнення, сучасна державна політика у вказаній суспільній сфері має

одну досить суттєву ваду, а саме – у ньому досі не закріплений такий правовий інститут, як «причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення». При цьому, ні ріст рівня потенційних і реальних загроз на об'єкти національної безпеки, які стали наслідком відкритої воєнної агресії росії проти України, ні поява у зв'язку з цим но-

вих видів злочинів (колабораціонізм; пособництво державі-агресору; перешкоджання законній діяльності Збройним Силам України та іншим військовим формуванням; ін.) не видозмінили сутності законодавчих підходів, які б зобов'язували учасників сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (ст. ст. 36-41 КПК) виявляти причини і умови вчинення конкретного злочину та реагувати на них відповідними процесуальними рішеннями.

Знову ж таки, як свідчить практика, зазначена державна політика у сфері кримінального процесу знижує рівень запобігання і протидії рецидивній злочинності, що є одним із завдань, закріплених у нормах міжнародного права (ст. ст. 2, 34, 50 Кримінального кодексу (КК) України).

Отже, слід констатувати, що в наявності складна прикладна актуальна проблема, яка має бути вирішена й на науковому рівні, що стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті.

Виходячи з цього, її метою є обґрунтування необхідності доповнення чинного КПК України правовим інститутом «причин і умов злочинності», а головним завданням – з'ясування стану дослідження даної проблематики у доктринальних джерелах та доведення потреби активізації наукових розробок з урахуванням сучасної державної політики з питань кримінального процесу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Саме у такому напрямі у сьогоденні працюють вітчизняні науковці та спрямовані відповідні державні програми з означених питань. Зокрема, досить предметно

проблеми детермінації злочинності розробляють такі учені, як: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, О. М. Литвак, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, Г. П. Середа, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. І. Шакур та ін. Поряд з цим, варто зазначити, що досі на монографічному рівні кримінально-процесуальні засади запобігання правопорушенням досліджені не в повній мірі, що стало вирішальним при виборі теми даної наукової статті.

**Постановка завдання.** Метою наукової статті є встановлення сутності і змісту сучасної кримінальної процесуальної політики, у тому числі в частині стану нормативно-правового врегулювання питань виявлення причин і умов вчинення конкретного злочину, а також опрацюванні пропозиції щодо усунення виявлених прогалин у цій частині та обґрунтування відповідних заходів щодо їх усунення.

**Виклад основного матеріалу.** Загальновідомо, що без застосування на практичному рівні науково обґрунтованих положень, щодо детермінації будь-якого процесу, явища, вчинку тощо у суспільному житті та, зокрема, злочинної діяльності [1, с. 183-211], об'єктивно неможливо не тільки досягти мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК, ч. 1 ст. КВК), але й ефективно реалізувати мету кримінального провадження (ст. ст. 2, 7, 370, 374, ін. КПК). Саме тому, у сьогоденні все частіше про необхідність повернення у чинний КПК інституту виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретного криміналь-

ного правопорушення, та реагування на них відповідними законними заходами, ведуть мову науковці, що можна також віднести до особливостей кримінально-процесуального запобігання.

У цьому контексті звертають на себе увагу ті наукові розробки, у яких створено відповідне доктринально-методологічне підґрунтя для внесення відповідних змін у чинний КПК України. Зокрема, В. С. Батиргарєєва та А. М. Бабенко у змісті стратегії зменшення можливостей вчинення кримінальних правопорушень пріоритетне місце відводять інформаційній моделі (кримінологічній характеристиці, по суті) аналізу криміногенної ситуації в Україні, який, у свою чергу, має охоплювати всі галузі кримінально-правового циклу, включаючи й кримінальний процес [2, с. 39-54].

Крім того, А. М. Бабенко обґрунтовує у своїх працях об'єктивно обумовлену потребу включення у систему запобігання кримінальним правопорушенням не тільки тактико-психологічних, адміністративно-правових та оперативно-розшукових заходів, але й кримінально-процесуальних можливостей учасників кримінального провадження, що, без сумніву, є важливим і в контексті організації та реалізації відповідних заходів і у кримінальному провадженні [3, с. 14-22].

Важливими, як видається, є й ті наукові підходи, що мають пряме відношення до кримінально-процесуальних засад запобігання кримінальним правопорушенням, а також до розв'язання кримінологічних аспектів такої діяльності, які пов'язані з питаннями визначення

у механізмі вчинення суспільно небезпечних і караних діянь ролі і місця жертв злочинних посягань (зокрема, у формі віктимологічного моделювання) [4, с. 109-116].

У сенсі предмета даної наукової статті, звертають на себе увагу й ті наукові розробки, автори яких у системі заходів запобігання злочинам відповідну роль і місце відводять оперативно-розшуковій діяльності (ОРД) та негласним слідчим (розшуковим) діям (ст. 246 КПК), які мають здійснюватись у зв'язку з цим та носити кримінологічний характер [5, с. 8-14].

Як показали результати вивчення наукової літератури, досить аргументовано доводять у своїх працях необхідність встановлення для учасників сторони обвинувачення у кримінальному провадженні правового обов'язку щодо встановлення у ході його розгляду причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, й низка інших вітчизняних учених, а саме:

а) окремі із них пропонують до змістовних елементів запобіжної діяльності в Україні в обов'язковому порядку включати й кримінально-процесуальні аспекти у силу необхідності реалізації у зв'язку з цим визначених у законі завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК) [6, с. 71-73];

б) деякі дослідники у своїх працях звертають увагу на необхідність удосконалення чинного законодавства у частині створення належних правових умов і засобів для реалізації органами прокуратури визначених у законі завдань щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами [7, с. 88-98];

в) ряд науковців обґрунтовано акцентують погляди інших дослідників на необхідність вирішення проблем службового насильства, яке, у свою чергу, детермінує адекватну реакцію з боку жертв [8, с. 66-77];

г) численна кількість учених серед детермінаційного комплексу, який сприяє вчиненню кримінальних правопорушень, називає низький та малоефективний громадський контроль та доводять у зв'язку з цим необхідність якісної видозміни чинного кримінально-виконавчого законодавства України з означеної проблематики [9, с. 223-230];

г) інші доктринальні розробки, що здійснюються у контексті забезпечення правової визначеності причинно-наслідкового механізму у кримінально-процесуальній діяльності [10, с. 400-410].

Саме зазначені та інші наукові розробки сьогодення й склали методологічне підґрунтя для з'ясування змісту предмета даної наукової статті та обґрунтування її теми, а також суттєвим чином видозмінили у зв'язку з цим змістовну спрямованість сучасних державних програм у галузі запобіжної діяльності в Україні.

Такий висновок, зокрема, витікає з результатів аналізу наказу Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» та інших нормативно-правових актів, які стосуються процесу щодо запобігання кримінальним правопорушенням як з боку засуджених, так й інших осіб.

У такому ж контексті сформульовані й загальні правові джерела сьогодення, що регулюють правовий статус правоохоронних органів і

судів в Україні, у яких загальним напрямом удосконалення та підвищення ефективності діяльності визначено Стратегію у сфері прав людини, Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку, інші нормативно-правові акти, змістовну основу яких складають завдання щодо нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень.

Проте, для того, щоб знизити рівень дискусійності з означеної проблематики та, з іншого боку, більш аргументовано довести, що зміст запобіжної діяльності включає у себе, поряд з кримінально-виконавчими та оперативно-розшуковими заходами (ст. ст. 1, 50 КК, ст. ст. 1, 104 КВК), й кримінально-процесуальний аспект (засади), без сумніву, досить важливо з'ясувати у цілому зміст такої кримінологічної категорії, як «кримінально-процесуальні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України».

Отже, отримані у ході даного дослідження результати аналізу наукової літератури, законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також практики їх реалізації, включаючи у судах України та ЄСПЛ, дозволяють констатувати, що не дивлячись на відсутність у чинному кримінально-процесуальному законодавстві чітких правових норм, які пов'язані з необхідністю встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, детермінація усіх без винятку суспільних явищ і процесів у виді їх спричинення, обґрунтування і кореляції, зобов'язує й на рівні розгля-

ду кримінального провадження встановлювати ті детермінанти, що породили і розвинули злочинну мотивацію винної особи, та в кінцевому підсумку, привели її до вчинення кримінального правопорушення.

Виходячи з цього, можна зробити й інші висновки по суті досліджуваної проблематики, а саме: без законодавчо закріплених обов'язків для сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (дізнавачів, слідчих і прокурорів) та суддів щодо виявлення та процесуального реагування на встановлені при цьому причини і умови, які сприяли виникненню та реалізації злочинного замислу винної особи, практично неможливо підвищити рівень ефективності запобіжної діяльності у сфері виконання покарань та знизити питому вагу рецидиву у загальній структурі злочинності в Україні.

Як свідчить практика, в основному, пріоритетною на сьогодні у суспільстві є діяльність правоохоронних органів, які здійснюють так зване спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням та заради чого вони створюються у будь-якій державі. Сутність даного виду запобігання зазначеними суб'єктами зводиться до організації та реалізації заходів кримінологічної профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень [11, с. 22].

У свою чергу, заходи кримінологічної профілактики передбачають здійснення їх з метою випередження, обмеження, усунення джерел протиправних та кримінально караних діянь на об'єкт правової охорони (ст. 1 КК) та спрямованої на їх захист.

Саме з цих міркувань, як видається, для всіх суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням законодавець таку діяльність визначив ключовим завданням їх функціонування, яке закріплено у їх статутних законах (наприклад, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – для суб'єктів ОРД).

Особливе місце серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням займають учасники сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (ст. ст. 36-41 КПК), які здійснюють заходи слідчої профілактики [12, с. 157-158]. При цьому, як це витікає зі змісту ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» на вказаний державний орган покладено обов'язок щодо координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

З урахуванням зазначеної норми права, без сумніву, можна вести мову про наявність в нашій державі системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, але з урахування того факту, що на законодавчому рівні галузь такої діяльності названо не сферою запобігання, а сферою протидії злочинності, що в останньому випадку зводить потенціал можливості першого виду суспільної профілактики лише до реагування правоохоронних органів, включаючи суб'єкти слідчої профілактики, на юридичні факти злочинної діяльності, а не на її випередження, обмеження, усунення тощо тільки на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, або замаху на нього (ст. ст. 14, 15 КК).

**Висновки.** У цілому ж, як показує практика, навіть в умовах відсутності у КПК норм кримінологічного характеру, суб'єкти слідчої профілактики, поряд з необхідністю реалізації завдань кримінального провадження (ст. 2), об'єктивно вимушені займатись питаннями запобіжної діяльності, що обумовлено, зокрема, як загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), які передбачають обов'язок для учасників сторін обвинувачення у кримінальному правопорушенні вивчати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (а, це – чисто кримінологічний аспект кримінального процесу), так й механізм вчинення будь-якого суспільно не-

безпечного діяння, який, у свою чергу, включає такі кримінологічні елементи, як: зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінантів об'єктивної дійсності та внутрішніх процесів і станів винної особи (обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання (ст. ст. 66, 67 КК); мотиви та мотивацію суб'єкта злочинної діяльності; криміногенну орієнтацію; т. ін.) [1, с. 277-286].

Саме з цих міркувань і слід видозмінити зміст сучасної кримінальної процесуальної політики України шляхом, зокрема, внесення у чинний КПК норм, щодо виявлення причин і умов вчинення конкретного злочину.

### Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
2. Батиргареева В. С., Бабенко А. М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 39-54.
3. Бабенко А. М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14-22.
4. Джу́жа О. М., Тичина Д. М. Побудова синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2(67). С. 109-116.
5. Колб О. Г., Копотун І. М., Джу́жа О. М., Пасічник Д. С. Запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах в Україні. *ZnanstvndMisel:Global Science Center LP*, 2020. № 47-2(47). С. 8-14.
6. Колб О. Г., Присяжнюк Л. М. Про деякі змістовні елементи запобіжної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. № 53. Т. 2. С. 71-73.
7. Ткаченко В. А. Детермінанти організованої злочинності в місцях позбавлення волі. *Право та державне управління: зб. наук. праць*. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2011. № 3. С. 85-89.
8. Колб О. Г., Колб І. О. Про правові засади застосування в Україні заходів вгамування до засуджених, позбавлених волі. *Право України*. 2019. № 7. с. 66-77.
9. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 223-230.

10. Oksana I. Kvosha, Yulia A. Dzhepa, Vitaliy B. Boyko, Mykola M. Yasynok, and Alyona M. Klochko, Group Claim :Hhe Reality and Possibilities of Adaptation to the Procedural legislation on the Example Ukraine. *International journal of Advanced Research in Engineering and Technology*. 2020/ № 11(6). P400-410.

11. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

12. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2014. 440 с.

**O. Kolb**, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Criminal Justice Department of the State Tax University*  
ORCID: 0000-0003-1792-4739

### **About some aspects and problematic issues of modern criminal procedural policy of Ukraine**

This scientific article clarifies the essence and content of the current (since the adoption of the new Criminal Procedure Code (CPC) in 2012) policy on issues of criminal procedural direction, established related problems and legal gaps, as well as proposed author's proposals for their elimination.

In particular, it was established that at the legislative and doctrinal levels, the necessity of supplementing the current Code of Criminal Procedure of Ukraine with the legal institution of "causes and conditions of crime", the subjects of which became the participants of the prosecution in criminal proceedings (investigator, investigators and prosecutor).

It is proved that this approach of the legislator is logically justified by the theoretically adapted in practice doctrine of determination of all social phenomena and processes, including in the field of crime prevention and countermeasures.

Based on this and taking into account the objective nature of the determination process, appropriate legal acts have been adopted at the departmental level, which oblige the above-mentioned participants in the criminal proceedings to identify the reasons and conditions that contributed to the commission of the crime, and to take the measures specified in the law to neutralize them, blocking, elimination, etc.

The stated author's position is based in this scientific article on the results of domestic doctrinal developments on the specified topic of research, as well as on the problems of prevention and counteraction of recidivism existing in practice, which in the conditions of Russia's military aggression against Ukraine acquire special relevance, and therefore modern scientific works have not only not so much theoretical as practical value.

**Keywords:** *criminal procedural policy; criminal proceedings; members of the prosecution; prevention; opposition; causes and conditions of crime; determination.*